

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

DOI: 10.18372/2307-9061.75.20229

УДК 343.1(045)

О. П. Бабіков,

доктор юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4003-5198>

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: babikov672@gmail.com

Метою статті є дослідження різних аспектів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема наукових висновків, висновків спеціалістів, науково-правових висновків, відповідей на інформаційні запити. На підставі судової практики зроблено висновки щодо можливості застосування у кримінальному провадженні різних форм використання спеціальних знань. **Методи дослідження:** зумовлені зазначеною метою і включають: діалектичний, порівняльно-правовий, догматичний, емпіричний, гносеологічний, компаративістський, системний, структурно-функціональний та інші. **Результати:** реформування правової системи України в частині процесуального законодавства та використання різних форм спеціальних знань, викликало необхідність у залученні експертів, які володіють спеціальними знаннями з метою найефективнішого забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини. КПК сформульовано обмеження в частині проведення експертизи для з'ясування питань права, але не висловлено будь-яких застережень щодо можливості дослідження експертами правових питань, вирішення яких не відноситься до компетенції суду. При цьому, надаючи висновки з різних правових питань, пояснення для тлумачення законодавства та вирішення колізій, експерт не визначає винуватість особи, міру покарання, а лише сприяє суду об'єктивно і повно дослідити обставини справи з різних аспектів якими не володіють сторони у кримінальному провадженні та суд. Необхідність використання спеціальних знань спеціалістів, експертів з правових питань у сфері права визнається і вищою судовою інстанцією, і такі висновки використовуються під час розгляду конкретних проваджень. **Обговорення:** з урахуванням того, що в практичній діяльності висновки експертів, спеціалістів з правових питань фактично використовуються сторонами кримінального провадження та судом, таке використання відповідає гарантіям права на справедливий суд та відповідно засадам кримінального судочинства, кримінальне процесуальне законодавство підлягає вдосконаленню в частині визначення підстав, умов та меж проведення експертизи з питань права.

Ключові слова: доказування; доказ; кримінальне право; кримінальний процес; науковий висновок; висновок спеціаліста; науково-правові висновки; відповіді на інформаційні запити; допустимість.

Постановка проблеми та її актуальність. Під час досудового розслідування, судового розгляду виникає необхідність у використанні спеціальних знань, що пов'язано з активним розвитком науково-технічного прогресу, появі нових методів, методик, технологій, технічних за-

собів та програмних комплексів. Поряд з цим, потреба у використанні спеціальних знань може обумовлюватися і новими науковими розробками та досягненнями, у тому числі у сфері права.

Кримінальним процесуальним кодексом передбачено можливість використання спеціаль-

них знань, вмінь та навичок з метою дослідження об'єктів, явищ і процесів. Поряд з цим, регламентація використання спеціальних знань у галузі права, на наш погляд, у чинному КПК України є невдалою і потребує вдосконалення.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання, пов'язані з використанням спеціальних знань, активно досліджувалися такими вченими як Р.С. Белкін, Г.І. Грамович, М.Л. Грібов, Є.Д. Лук'янчиков, Ю.Є. Лук'янчиков, В.О. Навроцький, С.Ю. Петраєв, В.Ю. Шепітько, в роботах яких досліджувалось питання змісту поняття спеціальних знань, визначення їх рис та притаманних ознак, умов застосування в інтересах кримінального судочинства. При цьому, одним із найскладніших та дискусійних питань є використання у кримінальному провадженні спеціальних знань у сфері права. Незважаючи на пряму заборону, передбачену ч. 1 ст. 242 КПК України щодо можливості проведення експертизи з питань права, думки та висновків науковців правознавців, наукові (експертні, спеціалістів) висновки з правових питань активно використовуються як сторонами кримінального провадження, так і судом.

Виклад основного матеріалу дослідження. КПК України передбачено різні форми використання спеціальних знань, якими не володіють сторони у кримінальному провадженні та суд. Найбільш поширеним є залучення експертів, які володіють науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, мають право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи [1]. Інша група – спеціалісти, яким відповідно до ст. 71 КПК України визнається особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціалістом може бути і особа з іноземної держави, міжнародної організації, яка володіє знаннями у галузі хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної чи іншої зброї (ч. 2 ст. 71 КПК).

Спеціаліст також може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги

(фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Під час досудового розслідування кримінальних проступків, та до внесення відомостей до ЄРДР про реєстрацію кримінального правопорушення спеціаліст залучається для надання довідок, висновків та інших документів з питань, що належать до сфери його знань.

З урахуванням положень ч. 3 ст. 71 КПК України, ч. ч. 6, 7 ст. 95, 101 КПК України, висновки або думка залученого спеціаліста можуть визнаватись доказом, якщо суд їх вважає корисними для ясного розуміння показань та вони ґрунтуються на спеціальних знаннях [2].

Висновок спеціаліста також має ознаки документу, яким відповідно до ст. 99 КПК України визнається спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Отже, спеціальні знання у кримінальному провадженні можуть бути використані у формах: 1) висновку експерта (експертиза); 2) свідчень (пояснень), наданих експертом щодо роз'яснення наданих ним висновків; 3) висновків, довідок, консультацій, пояснень інших документів, наданих спеціалістом; 4) участь спеціаліста (іноземця, представника міжнародної організації) у проведенні процесуальних дій; 5) для надання технічної допомоги під час досудового розслідування та судового розгляду; 6) для складання документів під час розслідування проступків або до внесення відомостей до ЄРДР; 7) використання пояснень і допомоги сторонами під час судового розгляду.

При цьому, у КПК сформульовано єдине обмеження, що стосується використання спеціальних знань, яке міститься у ч. 1 ст. 242 КПК України, і полягає у забороні проведення експертизи для з'ясування питань права.

До прийняття КПК 2012 року заборона провадження у кримінальному процесі правових

експертиз мала лише рекомендаційний характер і була сформульована у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», в пункті 2 якої зазначено: «Вказати судам на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо)» [3].

У зв'язку з цим, висловлюється думка, що під час прийняття нового КПК законодавець врахував висновки науковців та Верховного Суду України, що вирішення правових питань не потребує застосування спеціальних знань (наукових, технічних або інших) і є виключною компетенцією суду [4].

Проте, з такими висновками погодитися складно. У зазначеній Постанові Судом акцент зроблено на неможливість порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено до компетенції суду, та розкрито такі правові питання на прикладах: щодо вини, неосудності, недієздатності.

Отже, можливо зробити висновок, що у зазначеній Постанові Суд акцентував увагу на те, що питання права, які віднесено до компетенції суду, не можуть «перекладатися на плечі» експертів. І поряд з цим, не висловлено будь-яких застережень щодо можливості дослідження експертами правових питань, вирішення яких не відноситься до компетенції суду.

Перелік питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку, визначено у ст. 368 КПК України. До них віднесено зокрема: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення; чи підлягає обвинувачений звільненню від відповідальності; чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення; чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які

саме; яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати, які обов'язки слід покласти на особу в разі її звільнення від відбування покарання з випробуванням та інші.

Очевидно, що експертиза з питань права не може робити висновок, чи мало місце діяння, його кваліфікацію, винуватість особи та міру покарання.

Проте, експерт в галузі права може давати оцінку опису фактичних обставин, визнаних судом встановленими, звертати увагу на наявність чи відсутність підстав для кваліфікації діяння з урахуванням певних положень КК України, дотримання засад кримінального судочинства з урахуванням практики ЄСПЛ та міжнародних актів. Надаючи висновки з правових питань, пояснення для тлумачення законодавства та вирішення колізій, експерт не визначає винуватість особи, міру покарання, а лише сприяє суду об'єктивно і повно дослідити обставини справи з різних аспектів.

Слід також звернути увагу, що п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [5] гарантовано кожному право на справедливий розгляд його справи судом. Розкриваючи зміст цієї гарантії ЄСПЛ у справі «Воловік проти України» [6] звертає увагу, що національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо. І зазначена інтерпретація знайшла своє відображення у постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду [7], як підстава для використання висновку у сфері права.

Поряд з цим, слід відзначити, що прибічники точки зору про неможливість проведення експертиз з питань права наводять такі основні аргументи: 1) учасник процесу або володіє знаннями у сфері права, або має можливість для цього залучити відповідного фахівця: юриста, адвоката; 2) юридичні знання є загальними знаннями, а не спеціальними; 3) норми права не розглядаються як матеріальні об'єкти, явища чи процеси, що містять інформацію про конкретну подію, обставини провадження; 4) на відміну від норм права, що існують незалежно від обставин провадження, предметом дослідженням

можуть бути лише певні конкретні об'єкти, матеріали провадження, що безпосередньо пов'язані з подією, яка розслідується [8].

Поряд з цим, можливість залучення фахівців, експертів, у тому числі і з правових питань, передбачена законами України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [9], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [10], якими не встановлено обмежень щодо можливості проведення та використання висновків спеціалістів, експертів з питань права.

Надання наукових висновків щодо тлумачення та застосування норм права передбачено і в п. 3.2. Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді [11].

Отже, необхідність використання знань спеціалістів, експертів з правових питань у сфері права визнається і вищою судовою інстанцією, і такі висновки використовуються під час розгляду конкретних проваджень.

Фактично, вирішення окремих питань права експертним шляхом здійснюється і на даний час. Так, серед орієнтовного переліку питань, що вирішуються експертами Київського НІСЕ під час проведення військової експертизи, зазначається питання: «Чи відповідали вимогам нормативних (керівних) документів, а також обставинці бойові документи (плани) [12]. Також на розгляд військової експертизи можуть бути поставлені такі питання як: «Чи відповідали відпрацьовані документи стратегічного планування... керівним документам з питань бойового застосування угруповань військ (сил) в операціях?». «Чи перебувають виявлені порушення у причинно-наслідковому зв'язку з настанням тяжких наслідків, які призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки? Якщо так, то які саме та чийми діями (бездіяльністю) вони спричинені?», «Які дії (бездіяльність) керівництва (командирів, начальників) призвели до потрапляння в оточення військових частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання у районі ведення бойових дій?», «Які нормативно-правові акти (керівні документи) мали застосовуватися при плануванні та проведенні заходів повсякденного життя та службової діяльності

(бойова підготовка, несення вартової служби, виконання господарчих робіт, дотримання вимог з охорони праці та пожежної безпеки тощо)?» [13].

Перелік наведених питань, що вирішуються під час проведення військової експертизи, вказують на те, що предметом експертного дослідження можуть бути як питання винуватості певних осіб, так і відповідність нормативних актів вимогам нормативних актів вищої сили, що за своїм змістом є правовими питаннями.

Поряд з цим слід відзначити, що негативним наслідком проведення та використання результатів експертизи з правових питань є те, що покладаючись на експертний висновок, суд може уникати ретельного дослідження обставин справи, і винесення вироку перетворюється на формалізацію висновків експертів.

Висновки. Забезпечення реалізації гарантії права на справедливий суд допускає залучення спеціалістів та експертів з питань права у кримінальному провадженні.

Сформульована у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 [14] правова позиція, згідно якої не будь-яка експертиза з правових питань є неприпустимою, а лише та, що вирішує питання, які є виключною компетенцією суду, була виправданою і більш збалансованою, ніж суцільна заборона, встановлена у ст. 242 КПК України. З урахуванням того, що в практичній діяльності висновки експертів, спеціалістів з правових питань фактично використовуються сторонами кримінального провадження та судом, таке використання відповідає гарантіям права на справедливий суд та відповідно засадам кримінального судочинства, кримінальне процесуальне законодавство підлягає вдосконаленню в частині визначення підстав, умов та меж проведення експертизи з питань права.

Такі зміни можуть передбачати, що експертиза з питань права може застосовуватися для надання визнаними спеціалістами, експертами у певній галузі права щодо тлумачення певних норм права, вирішення колізій. Правова експертиза може бути проведена як в контексті загальнонаукових правових питань, так і з урахуван-

ням конкретних обставин, встановлених у кримінальному провадженні.

На розгляд експертам можуть бути поставлені питання щодо відповідності застосованої до особи кваліфікації діяння положенням кримінального законодавства; відповідність прийнятих процесуальних рішень положенням міжнародного законодавства, практиці ЄСПЛ; щодо обставин, які виключають винуватість особи та караність діяння, впливають на кваліфікацію діяння особи; щодо оцінки стадій вчинення кримінального правопорушення та форм співучасті; наявності підстав для звільнення від покарання чи закриття кримінального провадження тощо.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Ст. 69. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=спеціаль#w1_6//

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Ст. 95 ч. 6, ч. 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=спеціаль#w1_6//

3. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97?find=1&text=права#w1_2.

4. Роз'яснення Мін'юсту: відділу науково-методичного забезпечення Управління експертного забезпечення правосуддя Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-13#Text.>

5. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Воловік проти України» (Заява № 15123/03) від 6 груд. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text.

7. Постанова ВС у складі Об'єднаної палати КЦС від 09 груд. 2024 р. у справі № 712/4776/23 (провадження № 61-13644сво23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124203282.>

8. Навроцький В.О. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: https://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.

9. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лют. 1995 р. № 51/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр#Text.>

10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.>

11. Положення про Науково-консультативну раду при Верховному суді. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/ppn_kr.

12. Офіційний сайт Київського НІСЕ. Військова експертиза. URL: [https://kndise.gov.ua/vijskova/.](https://kndise.gov.ua/vijskova/)

13. Савечко В.О., Козлов О.В. До питання актуалізації нормативних актів, що регламентують проведення судових військових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63(2). С. 256-262. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/27-1.pdf.>

14. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97?find=1&text=права#w1_2.

References

1. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. St. 69. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=spetsial'#w1_6//.

2. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. St. 95 ch. 6, ch. 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=spetsial'#w1_6//.

3. Pro sudovu ekspertyzu v kryminalnykh i tsyvilnykh spravakh: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 30 trav. 1997 r. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97?find=1&text=prava#w1_2.

4. Rozyasnennya Minyustu: viddilu naukovo-metodychnoho zabezpechennya Upravlinnya ekspertnoho zabezpechennya pravosuddya Vykorystannya spetsialnykh znan vidpovidno do no-

voho Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-13#Text>.

5. Yevropeyska konventsia z prav lyudyny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Rishennya YESPL u spravi «Volovik proty Ukrainy» (Zayava № 15123/03) vid 6 hrud. 2007 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text.

7. Postanova VS u skladi Obyednanoyi palaty KTSS vid 09 hrud. 2024 r. u spravi № 712/4776/23 (provadzhennya № 61-13644svo23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124203282>.

8. Navrotskyy V.O. Pravova ekspertyza u kryminalnykh spravakh. URL: https://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf.

9. Pro naukovu i naukovo-tekhnicnu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 10 lyut. 1995 r. № 51/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-vr#Text>.

10. Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist: Zakon Ukrainy vid 05 lyp. 2012 r. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

11. Polozhennya pro Naukovo-konsultativnu radu pry Verkhovnomu sudi. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/ppn_kr.

12. Ofitsiynyy sayt Kyivskoho NISE. Viyskova ekspertyza. URL: <https://kndise.gov.ua/vijskova/>.

13. Savechko V.O., Kozlov O.V. Do pytannya aktualizatsiyi normatyvnykh aktiv, shcho rehlamentuyut' provedennya sudovykh viyskovykh ekspertyz. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2018. Vyp. 63(2). S. 256-262. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/27-1.pdf>.

14. Pro sudovu ekspertyzu v kryminalnykh i tsyvilnykh spravakh: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30 trav. 1997 r. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97?find=1&text=prava#w1_2.

Oleksandr Babikov

THE USE OF SCIENTIFIC AND LEGAL RESEARCH IN CRIMINAL PROCEEDINGS

State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: babikov672@gmail.com

*The purpose of the article is to study various aspects of the use of specialised knowledge in criminal proceedings, in particular, scientific conclusions, expert opinions, scientific and legal conclusions, and responses to information requests. Based on the case law, the author draws conclusions regarding the possibility of using various forms of specialised knowledge in criminal proceedings. **Research methods:** are conditioned by the stated purpose and include: dialectical, comparative legal, dogmatic, empirical, epistemological, comparative, systemic, structural and functional, and others. **Results:** the reform of the legal system of Ukraine in terms of procedural legislation and the use of various forms of specialised knowledge has necessitated the involvement of experts with specialised knowledge in order to ensure the most effective protection of constitutional rights and freedoms. The CPC of Ukraine has formulated restrictions in terms of conducting an expert examination to clarify issues of law, and does not express any reservations regarding the possibility of experts to study legal issues that are not within the competence of the court. At the same time, by providing conclusions on various legal issues, explanations for interpreting legislation and resolving conflicts, the expert does not determine the guilt of a person, the degree of punishment, but only helps the court to objectively and fully investigate the circumstances of the case from various aspects that are not available to the parties to the criminal proceedings and the court. The need to use specialised knowledge of specialists and legal experts is also recognised by the highest court, and such opinions are used in the course of consideration of specific proceedings. **Discussion:** given that in practice, the opinions of experts and legal specialists are actually used by the parties to criminal proceedings and the court, and such use is consistent with the guarantees of the right to a fair trial and, accordingly, the principles of criminal justice, criminal procedural legislation should be improved in terms of determining the grounds, conditions and limits of legal expertise.*

Key words: proof; evidence; criminal law; criminal procedure; scientific conclusion; expert opinion; scientific and legal conclusions; responses to information requests; admissibility.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2025